

Ivan Janković*

NUŽDA ZAKON MENJA: JEDAN SLUČAJ NEPOTPUNE PRIMENE ODREDABA KANONSKOG PRAVA O AUTOKASTRATIMA

Apstrakt: *Kanonsko pravo, u ovom slučaju: pravila (KANONEΣ) pravoslavne crkve, propisuje da sveštenik koji sam sebe kastrira mora biti raščinjen (lišen sveštenečkog čina). Tu odredbu sadrži najstariji izvor crkvenog prava, Apostolski kanoni (4. vek n.e.), a ponovljena je u prvom kanonu Prvog vaseljenskog sabora (Nikejskog) iz 325. godine, kao i u brojnim potonjim zbornicima. U jedinom slučaju autokastracije sveštenog lica koji nam je poznat iz modernog doba (1861. godine), navedeno pravilo nije primenjeno. Umesto toga, prestupniku je zabranjeno da vrši bogoslužjenje i da na sebe stavlja epitrahilj (traku koju sveštenik nosi oko vrata kada služi, bez koje služba ne proizvodi nikakvo dejstvo). S vremenom je i ta zabrana postepeno ublažavana, da bi na kraju obuhvatila samo služenje liturgije (ali ne i sasluživanje u njoj). Prestupnik je od tada mogao da, sa epitrahiljem, obavlja sve druge obrede, kao što su čitanje molitvi, opela, venčavanje, krštenje i druge. Sveštenik o kome je reč bio je i kaluđer (jeromonah), a njegov monaški status, prava i obaveze ostali su isti kao i pre autokastracije. Štaviše, u jednom trenutku (1868. godine) postavljen je za starešinu manastira, kao mitropolitov namesnik. Podaci o bratstvu i imovini tog manastira (Jošanica) tokom 1860-ih godina pokazuju da je on bio u dubokoj krizi: manastirska imovina je razvlačena, a pojedini kaluđeri su gonjeni prekršajno i krivično za razne prestupe, od muželoštva (protivprirodnog bluda) do pokušaja ubistva. U pojedinim periodima manastir nije bio u stanju da opslužuje svoju parohiju zbog nedostatka sveštenika (jeromonaha). Upravo ta oskudica u sveštenicima je navela crkvenu vlast (tj. mitropolita kao starešinu tadašnje Srpske pravoslavne crkve) da autokastriranog jeromonaha ne raščini, protivno kanonu. Sām Mitropolit je naglasio da je tako postupljeno „iz nužde“, dakle u skladu sa poslovicom „nužda zakon menja“.*

Ključne reči: autokastracija, kanonsko pravo, Srbija, XIX vek, nužda.

Na Petrovdan 1861. godine, kaluđer Evstratije iz manastira Jošanica kod Jagodine kastrirao je samoga sebe.¹ Prethodno je imao viziju: jedan

* Advokat u penziji

1 Arhivska građa o Evstratiju i manastiru Jošanica: Arhiv Srbije, (1) Ministarstvo unutrašnjih dela – Policijno odeljenje, 1861, F-IV-61; (2) Mitropolija beogradska,

anđeo mu je javio da će tog dana umreti, a ne umre li, treba da odseče onaj deo tela koji ga sablažnjava. U skladu sa tim uputstvom, iskopao je sebi grob u kamenu i čekao smrt. Kad ona nije došla na ugovoreni dan: „[ja] odem u livadu blizu grobnice, odnesem sa sobom jedan konopčić i nož oštar, no nisam u namereniju, Bože ne đaj, tom bio da sebi smrt zadam već da telo soblažnjivo odsečem. Ja onda vežem konopčićem tajni ud i mošnice i tako ih sam sa svojim nožem odsečem.” Neposredno pre tog čina čuo je glas iz oblaka: „Ašče vas soblažnit edna čest tela to je odsecite”, a „to isto piše i u Jevanđelju”.

Kastriranje iz verskih razloga, da bi se uklonila plotska iskušenja i tako približilo božanstvu, ima dugu istoriju. Taj običaj je u Rimsko carstvo došao iz orijentalnih religija, pre svega iz kulta frigijske boginje Kibebe, čiji sveštenici su bivali kastrirani pri stupanju u službu i koja je u Rimu slavljena, ali bez kastriranja sveštenika, kao *Magna Mater*. Običaj nije bio nepoznat ni među ranim hrišćanima, iako se Crkva starala da ga iskoreni; praktikovali su ga, na primer, sledbenici valesijanske jeresi u drugom veku naše ere.² Bez obzira na crkvenu doktrinu i zabrane, pojedinim hrišćanima se moglo činiti da sâm Isus odobrava kastraciju. Reči koje je naš Evstratije čuo iz oblaka stvarno postoje u Jevanđelju, mada u nešto drukčijoj redakciji.

U Jevanđelju po Mateju, Hristos zaista kaže sledbenicima: „Ako li te ruka tvoja ili noga tvoja sablažnjava, odsijeci je i baci od sebe; bolje ti je ući u život hromu ili kljastu nego da imaš dvije ruke ili dvije noge, a da te bace u oganj večni. I ako te oko tvoje sablažnjava, izvadi ga i baci od sebe; bolje ti je s jednim okom u život ući nego da imaš dva oka, a da te bace u pakao ognjeni” (Mat. 18, 8–9). Na drugom mestu, govoreći o braku i razvodu, Hristos pominje kastrate, dodajući jednu ne sasvim nedvosmislenu poruku: „Ne mogu svi primiti te reči do oni kojima je dano. Jer ima uškopljenika koji su se tako rodili iz utrobe materine; a ima uškopljenika koje su ljudi uškopili; a ima uškopljenika koji su sami sebe uškopili carstva radi nebeskog. Ko može primiti neka primi” (Mat. 19, 11–12).

Nije čudno što su pojedini vatreni a prostosrdačni sledbenici Hristovi ove reči o dobrovoljnoj kastraciji radi „nebeskog carstva” shvatali bukvalno i što su pojedine sekte kroz celu istoriju hrišćanstva usvajale takvu praksu. U moderno doba, najpoznatiju su činili ruski Škopci, iskorenjeni tek 1920-ih godina, u Sovjetskom Savezu.³

1861/823, 922; 1863/137, 194, 638, 691; 1865/493, 664, 895, 926, 1057, 1506, 1507, 1539; 1866/91, 889, 962, 1020; 1867/807, 858, 1066, 1116, 1355; 1868/63, 78, 119, 167, 169, 178, 236, 248, 249, 272, 301, 305, 352, 358, 397, 406, 500, 845, 942, 1253, 1360. Ukoliko nije drukčije naznačeno, svi citati u daljem tekstu su preuzeti iz ove građe.

2 Milaš, N., 1895, *Pravila (KANONEZ) pravoslavne crkve (s tumačenjima)*, Novi Sad, Knjižara A. Pajevića, str. 179.

3 Za rano hrišćanstvo vid. Caner, D., 1997, *The Practice and Prohibition of Self-Castration in Early Christianity, Vigiliae Christianae*, 4, pp. 396–415; za Škopce: Engelstein,

Istorijski gledano, kastracija je bila relativno često primenjivana i u sekularnom kontekstu, iz različitih motiva i u različite svrhe, što ju je činilo manje neobičnom u očima verskih zilota. Evnusi su bili tražena roba na pojedinim dvorovima, pre svih na vizantijskom i osmanskome, a mogli su da ostvare – i ostvarivali su – uspešne karijere u raznim oblastima društvenog života i državne uprave. „[U] Vizantiji [je] evnuštvo otvaralo mnoga vrata za uspon u društvu”, pa su siromašne porodice neretko kastrirale sopstvenu decu ne bi li im obezbedile srećniji i bogatiji život.⁴ Evnusi su se delili u nekoliko kategorija, prema uzroku i prema načinu kastracije.

Prva podela je bila slična onoj koju je pomenuo Isus: oni koji su rođeni sa genitalnom anomalijom; oni koje su drugi kastrirali protiv njihove volje; oni koji su se dobrovoljno podvrgli kastraciji. Druga podela, prema tehnici kastracije, zabeležena je u Justinijanovom kodeksu i svodila se takođe na tri grupe: evnusi rođenjem; oni kojima su testisi uništeni mehaničkim putem, obično u ranom detinjstvu; oni koji su kastrirani hirurškim zahvatom. Državno pravo, kako u Rimu tako i u Vizantiji, zabranjivalo je i strogo kažnjavalo kastriranje drugog, dok autokastracija, u načelu, nije bila kažnjiva.⁵

Crkveno pravo, međutim, jeste zabranjivalo (a i danas zabranjuje) autokastraciju i za nju propisuje odgovarajuće sankcije. Najstariji izvor crkvenog prava, Apostolski kanoni (4. vek), sadrže četiri pravila o kastratima. Jedno govori o onima koji su kastrirani na silu ili su takvi rođeni, pa im dopušta da budu klerici ili čak i episkopi. Ostala tri se bave autokastratima („koji je sâm sebe obezudio”), pa propisuju da laik koji to učini ima biti odlučan od crkve na tri godine („jer je zlo namislio na život svoj”) i nikada ne može da postane klirik („jer je samoubica i neprijatelj Božije tvorevine”), dok klirik koji to učini mora biti „svrgnut”, to jest raščinjen („jer je ubica sebe samog”). Slične odredbe sadrži prvi kanon Prvog vaseljenskog sabora (Nikejskog) iz 325. godine, kao i brojne potonje zbirke crkvenih pravila.⁶

Koje je pravo i kako bilo primenjeno u slučaju našeg Evstratija? Desetak dana posle njegove „ludorije”, kako je iguman jošanički okarakterisao

L., *From Heresy to Harm: Self-Castrators in the Civic Discourse of Late Tsarist Russia*, in: Teruyuki, H., Kimitaka, N. (eds.), 1997, *Empire and Society: New Approaches to Russian History*, Sapiro, Slavic Research Centre.

4 Krsmanović, B., 2018, „E, e, šta je to?” *Evnusi u vojnom vrhu vizantijskog carstva (780–1025)*, Beograd, Službeni glasnik i Vizantološki institut SANU, str. 21.

5 *Ibid.*, str. 18.

6 *Svešteni kanoni Crkve*, 2005, prev. episkop Atanasije, Beograd, Mitropolije i eparhije Crnogorsko-primorska, Dabro-bosanska, Novogračanička, Bačka, Dalmatinska, Zahumsko-hercegovačka i Primorska, Pravoslavni bogoslovski fakultet Beogradskog univerziteta i Manastir Tvrdoš, str. 42–43, 67.

njegovu autokastraciju, dok je još ležao u manastiru između života i smrti, Evstratija je saslušala jagodinska policija. Ovo je učinjeno zato što je on u jednoj od svojih nekoliko verzija događaja naveo kako mu se u jednom trenutku „nešto smračilo i tako mu se pričinilo da su dva čoveka nepoznata došla, njega vezali i potom mu tajni ud sa mošnicama odsekli”. Pošto za ovu njegovu tvrdnju nije bilo nikakvih dokaza, policija je zaključila da to „što su mu se neki ljudi u magnoveniju onom predskazali, to je zato bilo što kad je to otpočeo raditi, moralo mu se u onom stanju svašta predskazati”. Nema sumnje da je Evstratije izmislio dva nepoznata čoveka kako bi umanjio sopstvenu krivicu. Tako je i kasnije, kada je detaljno i istinito opisao svoj čin, naglašavao da nije imao nameru da sebi zada smrt, verovatno imajući na umu da je samoubistvo povlačilo posmrtnu sankciju (samoubice nisu mogle biti opojane niti sahranjene u hrišćanskom groblju). A možda je imao na umu i kanon koji sankcioniše autokastraciju kao „ubistvo sebe samog”. U svakom slučaju, policija je našla da nema osnova ni za kakav krivični postupak, pa je Ministarstvu unutrašnjih dela poslala svoj izveštaj, s tim da ga Ministarstvo prosledi crkvenim vlastima kao nadležnim.

Tako se dogodilo da mitropolit beogradski, Mihailo Jovanović, za ovaj neobičan slučaj autokastracije, koji je zahtevao primenu kanonskih sankcija, ne dozna od Evstratijevog nadređenog, igumana jošaničkog Nikodima, nego od svetovnih vlasti. Igumana Nikodima je, naime, Evstratijev čin toliko potresao da je počeo da gubi kontrolu i nad manastirima i nad samim sobom, a nije isključeno ni da se, sasvim neosnovano, nadao kako će se cela stvar moći zataškati. To, naravno, nije bilo moguće jer se vest o Evstratiju proširila brzinom munje među okolnim seljacima, parohijanima manastira.

Pozvan da podnese izveštaj, iguman je svoje kašnjenje pravdao „teškom sramotom”, tolikom da je narod prestao da dolazi u crkvu: „Odbi se Narod od crkve. Neće niko da dolazi zbog nesreće njegove i zbog poruganija nesreće koje u svetu nema uklanja se i muško i žensko i od stida ne mogu da dolazu. Odbi se Narod od ispovesti i pričešćenija pričine njegove [tj. zbog Evstratija]”. Dodao je još da od stida ne sme nikome da pogleda u oči i nagovestio da je spreman da se povuče s igumanskog položaja.

Mitropolit nije prihvatio Nikodimovu ostavku nego mu je naložio da Evstratija, ako i kada ozdravi, pošalje u Beograd na odgovor. Evstratije jeste „ozdravio”, tačnije: preživeo, i to relativno brzo, što je za čuđenje kada se ima u vidu da je sam na sebi izveo vrlo rizičan hirurški zahvat. Priпадnici pojedinih sekti koji bi se dobrovoljno podvrgli kastraciji uvek su imali podršku zajednice; hirurški zahvat po pravilu nisu vršili sami nego je to činio neko drugi, po pravilu s prethodnim iskustvom, a odmah po

izvršenom činu dobijali su kakvu-takvu medicinsku negu i, naravno, moralnu podršku.⁷ Evstratije je bio lišen tih pogodnosti: prvu pomoć je mogao dobiti tek posle više sati, kada je prenet u manastir, a moralnu podršku nije mogao dobiti nikad. S druge strane, u manastiru ga je verovatno pregledao i stručno tretirao jagodinski okružni lekar; kao što će se videti iz daljeg teksta, znamo da mu je on, mnogo kasnije, izdao lekarsko uverenje o dobrom zdravlju.

Individualna autokastracija iz verskih razloga, mimo rituala i pravila unutar verske grupe, morala je uvek biti veoma redak događaj. U savremenoj medicinskoj, posebno psihijatrijskoj literaturi, ona se po pravilu smatra posledicom ekstremnih psihotičnih stanja. Mi, naravno, ne možemo znati da li je Evstratije bio psihotičan, ali njegov dalji život, uključujući jedno lekarsko uverenje iz 1867. godine, ne daje razloga za takvu pretpostavku.

On je proveo život u manastiru Jošanici, gde je postrizen za monaha oko 1848. godine. Jednu godinu (1859) je proveo u zvanju igumana.⁸ Kako kaže: „jošt izmalena kada sam kod kuće svoje bio i za sebe saznao, težnja je moja bila ta da se Božestvu odam i dokle u voзраст dođem da se za monaha postrizem”. Tu se predao molitvi, a „prirodni nagon” je pokušavao da pobedi strogim postom, „bez ikakvog pića osim vode jedne”. Uprkos tome, dešavalo se da ga „nagon oskrvni” (verovatno misli na erekciju i poluciju) upravo kada treba da učestvuje u bogoslužnju. Da bi se toga spasio, odlučio se na autokastraciju, nadajući se da će posle nje prirodni nagon prestati da ga muči i iskušava.

Posle nepuna dva meseca bolovanja, Evstratije je bio u stanju da putuje do Beograda, gde je mitropolit imao da odluči o njegovoj daljoj sudbini unutar Crkve. Mitropolit je konačnu odluku ostavio za sednicu Sabora („dok se saborno o njemu ne razsudi”) i do Evstratijevog potpunog ozdravljenja („dok dobro ne izdravi”). U međuvremenu, zabranio mu je da sveštenodejstvuje, to jest da služi u crkvi, ali mu je odobrio dalji boravak u manastiru, kao i čitanje i pojanje za pevnicom. Naime, Evstratije je bio jeromonah (monah koji je ujedno i sveštenik), a mitropolitova zabrana se ticala samo njegove sveštenečke uloge, bez zadiranja u njegov monaški status, tako da je on nastavio da vrši sve svoje dužnosti unutar manastira.

Ovo rešenje je bilo polovično i ne sasvim u skladu sa kanonima: umesto da bude odmah raščinjen („svrgnut”), Evstratije je ostao jerej (sveštenik), ali pod suspenzijom. Oduzeto mu je pravo da na sebe stavlja epitrahilj (traka koju sveštenik nosi oko vrata kada služi), bez koga služba ne proizvodi nikakvo dejstvo. Posledice takve odluke najviše je trpeo manastir, koji bez sveštenikā nije mogao da obavlja svoje dužnosti prema parohijanima.

7 Za postupak kastracije u škopačkoj sekti vid. Engelstein, L., 1997.

8 Cvetković, B., 2018, *Manastir Jošanica kod Jagodine*, Jagodina, Zavičajni muzej, str. 165.

Manastir Jošanica je, naime, opsluživao trinaest okolnih sela, sa preko 300 domaćinstava i oko 2.000 stanovnika (prema popisu iz 1836. godine). Pored toga, imao je znatnu imovinu u poljoprivrednom zemljištu, nepokretnostima i stoci, ali je većito kuburio s novcem – gotovine nikad nije imao. Ipak, tada je manastirsko bratstvo brojalo tri jeromonaha,⁹ a 1861, kada je Evstratije lišen epitrahilja, samo jednog – igumana Nikodima. On, „star i bolesnih nogu”, nikako nije mogao da obavi sve sveštenečke dužnosti i uporno je molio da mu iz Mitropolije pošalju pojačanje.

Pojačanje je stiglo u septembru 1862. godine, u vidu sveštenika Trifuna Dimitrijevića. Trebalo je da se on, prema mitropolitovom planu, zamonaši i ostane u Jošanici kao jeromonah, služeći uz igumana. Plan se izjalovio jer, pokazalo se, Trifun za monaha nije imao „ni izgled, ni prirodu, ni sposobnost” a, što je još gore, imao je neke „nedostatke” o kojima iguman od stida nije želeo ni da govori. Zato je Trifun, posle deset meseci neuspešnog truda, u avgustu 1863, povučen iz Jošanice.

S obzirom na Trifunovu osvedočenu nesposobnost, još ranije se počelo pomišljati na mogućnost da Evstratije ponovo preuzme svoju jeromonašku ulogu. On sâm je u januaru 1863. molio mitropolita da mu dozvoli bogoslužjenje, ističući da je postigao za to potrebnu „moćnost telesnu”. U početku, nije imao igumanovu podršku. Odgovarajući na pitanje mitropolita da li je Evstratije u stanju da obavlja sveštenečku dužnost, iguman je izvestio da on to nikako ne može, iz dva razloga. Prvo, on je „telesno nečist zbog neprestano tekuće od njega vode” – očigledno, jedna posledica autokastracije bila je inkontinencija, to jest nekontrolisano mokrenje. Drugi razlog bio je strah od moguće reakcije parohijana na Evstratijevu rehabilitaciju: „narod bi ga se gnušavao, počem ga i sada prezire”.

To je bilo u februaru, a već u julu je iguman u potpunosti promenio mišljenje. Sada je on preklinjao mitropolita da ukine zabranu i uveravao ga da je Evstratije sasvim ozdravio, „jedino što češće mora mokriti”. Zato mu treba dozvoliti da stavlja epitrahilj, makar samo za sitnije obrede po selima, kao što su molitve za zdravlje i druge, jer one nisu dugačke pa će moći da ih izgovori „bez prekidanja”. Bolje bi bilo rehabilitovati Evstratija nego manastiru dodeliti novog monaha, jer bi se time povećali troškovi, a stanje je takvo „da se teško i nas dva [iguman i Evstratije] izdržavamo”. Iguman nije više pominjao sablazan koju bi Evstratijeva rehabilitacija izazvala među parohijanima. Mitropolit je ipak ostao pri prvobitnoj odluci: Evstratije ne može stavlјati epitrahilj jer se „učinio povinim [kriv je prema] kanonu koji mu zabranjuje sveštenodejstvovati”.

9 Podroban popis imovine i bratstva iz 1836. u: Đokić, N., Dumić, O., 2005, Srpska pravoslavna crkva u jagodinskom okrugu 1836. godine (po podacima iz tri popisa iz 1836. godine, *Koreni* (Jagodina), 3, str. 137–168.

Tokom naredne dve godine, od 1863. do 1865, stanje u Jošanici se kretalo od zla nagore. Nikodim je umro, tako da je manastir ostao bez starešine. Kao privremeno rešenje, mitropolit je za svog namesnika (zastupnika) u Jošanici postavio jeromonaha Isakiju.¹⁰ Otprilike u isto vreme u manastir je konačno prispeo još jedan jeromonah, brat Varnava, ali je od njega, pokazalo se, bilo više štete nego koristi. Isakija je ubrzo dospeo pod krivični sud zbog muželoštva (homoseksualnih odnosa). U postupku vođenom povodom te afere, Evstratije je učestvovao u svojstvu svedoka. Pokazalo se da Isakija nije kriv, a da je lažnu optužbu protiv njega podneo novodošavši brat Varnava, ali je ugled manastira, ionako na niskim granama, bio dodatno urušen.

Prema izveštaju jagodinskog sveštenika (prote), na koga se mitropolit oslanjao za verodostojne informacije o Jošanici, stanje je 1865. godine postalo kritično. Seljaci razvlače manastirsku imovinu, šumar, plaćen da čuva manastirsku šumu, sâm seče i prodaje drva, a Varnava „jede manastirske prasce i pije sa lupežima”. Ako ne dobije sposobnog starešinu, manastir će načisto propasti.

Na vrhuncu manastirske krize, u septembru 1865, Evstratije je tražio i dobio mitropolitovo odobrenje da kao poklonik obiđe svetinje u Staroj Srbiji, to jest na Kosovu i u Makedoniji. U tu svrhu mu je jagodinska policija izdala zagranični pasoš. U Srbiju se vratio posle jednomesečnog odsustvovanja i odmah podneo molbu da ponovo bude primljen u bratstvo manastira Jošanice. Dok je on bio na putu, manastir je konačno dobio starešinu, igumana Serafima. Ovaj je podržao Evstratijevu molbu, javljajući mitropolitu da ga bratstvo hoće, jer je „za kuću dobar”. Mitropolit se saglasio i odredio da Evstratije ostane u Jošanici kao monah, s tim da i dalje „epitrahilj nema vlasti mećati na sebe, zbog njemu poznatog greha”.

Serafim se pokazao nedoraslim zadatku da dovede manastir u kakav-takav red. Vrlo veliku prepreku u tom poslu predstavljao je brat Varnava, čijim nepočinstvima nije bilo kraja. Još je jagodinski prota za njega javljao da je on jedno „vrlo žalosno stvorenje, tako da bi se čovek pre u vrbov klin pouzdao nego u njega”. A iguman Serafim je dodavao da je Varnava, „sa kojim nesreću imam da u bratstvu živim, u takvoj meri pokvaren čovek da je s njim krajnje nemoguće živeti”.

Tek što je prispeo u Jošanicu, Varnava se jedne noći obrijao i ošišao, pa otišao u Jagodinu da tamo proda neke svoje stvari i ode u beli svet. Sprečio ga je okružni načelnik, koji ga je odmah stavio u aps i pitao crkvene vlasti šta da učini s njim. Odgovoreno mu je: „maloumnog Varnavu vratiti u Jošanicu na pokajanje i čekanje naredbe gde će prebivati”. Prema

10 Cvetković, B., 2018, str. 165, pominje Isakiju kao igumana 1864–1865.

toj naredbi, imao je da ostane u Jošanici sve dok se ne popravi. U manastiru je ostao, ali se popravio nije nimalo. Naprotiv, srljao je iz skandala u skandal, često pod uticajem alkohola.

Varnava je u selo na bogoslužjenje išao pod oružjem, sa dugom puškom preko ramena i pištoljima za pojasom. „Ušao je u poslovicu kod sveta. Jedni ga zovu Parnava, drugi Vrtoglavac, treći Plašivuk, četvrti Lomigora.” Mrsio je uz post, a meso za tu svrhu krao iz manastira. Noću je dovodio društvo u svoju keliju, gde su pili, galamili i pucali iz pušaka. Igumanu je jednom opsovao oca i opalio na njega iz puške. Zajedno s manastirskim slugama tukao je jednog starca, zato što je taj izgubio jedan manastirski konopac.

Pozvan da se od ovih optužbi opravda pred mitropolitom, Varnava je priznao da po parohiji ide pod oružjem, ali samo radi samoodbrane od rđavih ljudi i hajduka. Priznao je i da voli da popije, pa i da zaigra, što bi rekla narodna pesma, onako, „sitno kaluđerski”. „Kao čovek napijem se ponekad u veselju, a osobito s igumanom i dozvoljenijem njegovim. Jednom je u trepezariji bilo puno ljudi na ručku, a kad sam očitao molitvu i skinuo epitrahilj iguman mi reče da malo poigram pa sam pred gostima odigrao pipirevku.” Jeste jednom noću iz manastira pucao, ali je i to bilo s igumanovim blagoslovom: iguman se kasno noću vratio iz Jagodine, gde je bio na slavi kod Tase Haračlije, pa je s kočijašem ušao u Varnavinu keliju da popije još jednu. Tu su njih trojica pili i međusobno nazdravljali, a kada se nazdravljalo igumanu, Varnava je, s igumanovom dozvolom, opalio iz pištolja. Tačno je i da je pucao na igumana, ali samo radi veselja, kad su se pijani vraćali s nekog ručka, a „ja da sam igumana gađao ne bi on bio živ jer su moji pištolji svagda puni sa olovom”, dodao je, ne bez ponosa. Iskoristio je priliku da i on optuži igumana: pored toga što pije, Serafim krišom daje manastirsko jelo i vino popadiji u selu Bunaru.

Mitropolit ipak nije kaznio Varnavu nego ga je, verovatno zbog oskudice u ljudstvu, vratio u manastir uz njegovo obećanje da će se popraviti. Kakav-takav, Varnava je, za razliku od Evstratija, bar mogao da nosi epitrahilj i obavlja bogoslužjenja po okolnim selima. Međutim, on se ni ovoga puta nije popravio. Naprotiv, u avgustu 1866. izveo je još jednu oružanu akciju. Formirao je pravu razbojničku četvu, koju je predvodio naoružan pištoljima i sabljom. Sa četom je postavio zasedu na drumu s namerom da pobije kmetove obližnjih sela, pa da onda udari na manastir, uhvati igumana i baci ga kroz prozor. Policija ga je sprečila u izvršenju te namere tako što je i njega i njegovu četvu pohapsila i spasila igumana od defenstracije. Varnava je kažnjen sa dvanaest dana zatvora, koje je, kao sveštenik, imao da izdržava u manastiru koji odredi duhovna vlast. Posle ovoga, nije se više vraćao u Jošanicu.

Ni Varnavinim odlaskom stanje u manastiru nije se bitno promeni-
lo nabolje; Serafim i dalje nije bio u stanju da održava disciplinu niti da
zaštiti manastirsku imovinu i interese. Da bi obezbedio uredno vršenje
osnovne funkcije manastira, bio mu je neophodan bar još jedan sveštenik,
pa je pokušavao da to pitanje reši rehabilitacijom Evstratija. Potreba je bila
velika, pa je Mitropolit počeo da popušta pod pritiskom. Serafim ga je
zasipaо molbama u kojima je kovao u zvezde Evstratija i njegove vrline.
Izveštavao je da je Evstratije sasvim ozdravio, da je prilježan i primeran:
„on je po srcu svome mlogo pošten, pobožan, u pravilu crkvenom vičan i
na srcu mu je unapređenje obitelji njegovog postriznog manastira”. Greh
koji je svojevremeno počinio protiv sebe samoga nije bio plod bezverja
i protivljenja Bogu nego posledica neznanja, a možda ga je neko na to i
podstrekao (doduše, za tako nešto nije bilo nikakvih indicija). Ukratko,
on nije imao „izobraženje za podvig svoj i borbu sa plati u svetu ovom
preljubodjejnem i grešnom”.

Pre donošenja konačne odluke, mitropolit je tražio da se Evstratije
podvrgne lekarskom pregledu. Okružni fizikus, doktor Pavlović je tada
utvrdio da je on „sovršeno izlečen od operacije koju je sam na sebi izvr-
šio”, pa mu je u avgustu 1867. izdao sledeće lekarsko svedočanstvo: „Izuzi-
majuci što g. Evstratije samo jednu malu čast tela (tajni ud) nema, inače je
on u svemu i moralno i materijalno (fizično) savršeno zdrav, kako se samo
poželeti može.”

Medicinsko objašnjenje za Evstratijeve ranije simptome i kasnije
ozdravljenje je, u najkraćem, sledeće. Prema urološkoj terminologiji, od-
stranjivanje penisa i testisa nije kastracija nego emaskulinizacija, dok je
kastacija termin za odstranjivanje testisa (u istoriografskoj literaturi, ter-
mini kastracija, odnosno autokastracija se koriste za obe ove intervencije).
U Evstratijevom slučaju, odstranjivanje penisa je dovelo do inkontinenci-
je, najverovatnije zbog infekcije. Ozdravljenje je moguće po saniranju in-
fekcije. Infekcija se razreši najšee stvaranjem ožiljka koji smanjuje preč-
nik mokračnog kanala, što može da izaziva češće mokrenje. Pored ovoga,
odstranjivanje testisa izvesno prouzrokuje manje ili više izražene hormo-
nalne promene zbog gubitka testosterona.¹¹ Iz dostupne građe se ne vidi
da li su i kakve hormonalne promene nastupile kod Evstratija.

Ostalo je još da se ispita kako bi Evstratijeva rehabilitacija bila pri-
mljena među parohijanima, koji su i inače sve češće dolazili u sukob s
manastirom. Upitan o tome, iguman je dao jedan savršeno neodređen od-
govor: „Sad ko će znati, u narodu ima svakojakih ljudi, izvesno se ne može
znati da bi sablazan bio ili ne bi. Može biti kod nekih ljudi da bi bio a kod
nekih ne bi.” Dodao je da je Evstratije u svojoj skrušenosti spreman da se

11 Za ovo objašnjenje dugujem zahvalnost urološkinji Vinki Vukotić.

povuče: „Kad je sumnja o meni da ja ne bi na sablazan narodu služio, to jesam zadovoljan mojim monaštvom i više nikada ne tražim razrešenje za činodejstvovanje.”

Mitropolit je zatim pozvao Evstratija u Beograd i detaljno ga ispita. Zaključio je da je on „zdrav, smotren i pobožan”, kao i da se iskreno kaje. I tako mu je, uoči Božića 1868, dozvoljeno da stavlja epitrahilj, dođuše uz mala ograničenja: nije smeo da služi liturgiju i nije smeo da ide po parohiji, da ne bi sablažnjivao pravoverni narod. Mitropolitova odluka, očigledno protivna kanonu, bila je iznuđena rđavim stanjem u manastiru, a pre svega nesposobnošću igumana Serafima.

A nesposobnost Serafimova bila je izazvana i pojačana pićem, kome se odao u toj meri da mu se, prema verodostojnim izveštajima koji su stizali mitropolitu, „um pomračio”. Pored toga, na videlo su izašle još neke njegove neurednosti: na primer, krišom od bratstva je za jedan dukat venčavao parove bez prethodnog „trokratnog oglašanja”, to jest obavezne najave braka na tri liturgije uz poziv sveštenika pastvi da navede eventualne prepreke tom braku. U manastiru je držao i hranio sedamdesetogodišnju babu Đurđiju, koja je vođena kao iskušena (u muškom manastiru!), i pedesetosmogodišnjeg Simeona zvanog Betresnik, učitelja koji je ostao bez posla. Iako su mu oboje bili korisni – Đurđija je kuvala, prala i radila u ekonomiji, a Betresnik je vešto kalemio voće – Serafim je bio prinuđen da ih istera iz manastira. Uzalud se pravdao da ne pije i da tu lažnu optužbu protiv njega iznose oni koji žele da ga uklone kako bi razgrabili manastirsku imovinu. U odgovoru, mitropolit ga kori: bolje bi mu bilo da prizna i da se pokaje. Kao pokajnik, Serafim je priznao da je grešio, ali samo zato što nije imao dovoljan broj kaluđera, pa je molio da na pokajanje ide u Rilski manastir i da bude razrešen. Ta molba mu je odbijena: „nećemo vas kazniti razrešenjem nego da se popravite”, odgovoreno mu je.

Da bi ipak uspostavio kontrolu nad igumanom i sprečio ga da nanese još neku štetu, mitropolit je rešio da u manastiru postavi svog namesnika, s pravom veta na igumanove odluke. A za namesnika je odabrao tek (pa i to samo delimično) rehabilitovanog Evstratija. U januaru 1868. godine, bratstvo ga je „priznalo” za namesnika i on je od Serafima preuzeo sve manastirske protokole i pečat. Serafimu je strogo naređeno da ništa ne preduzima, a naročito da ništa ne prodaje niti kupuje bez saglasnosti bratstva. A bratstvo je malo ranije bilo uvećano dolaskom mladog i neiskusnog monaha Evtimija.

Evstratije se nije dobro snašao u ulozi namesnika, pa je pokušao da izbegne svoju dalju odgovornost. Mobilisao je sveštenike i opštinske odbornike iz dva obližnja sela, pa je zajedno s njima i „celim narodom” peticijom tražio da se manastiru postave tutori, to jest da bude stavljen pod

prinudnu upravu. U peticiji je naveo da je manastir na ivici bankrotstva, da se njegova imovina razvlači i uništava i da se to „ne može više snositi u devetnaestom veku” (podvlačeći ove reči, on kao da pokazuje ponos što živi u veku opšteg napretka, u kome ne bi trebalo da bude mesta za kvariše koji zatiru njegov manastir). Ovaj predlog je glatko odbijen, a Evstratiju naloženo da razvlačenje manastirske imovine spreči manje drastičnim načinima. Na primer, manastirsku šumu je od goroseče trebalo da zaštiti zagrađivanjem, umesto da, kako je predlagao, traži asistenciju policije.

Odnosi među namesnikom i igumanom nisu bili idealni. Serafim se žalio da ga Evstratije „ovde nerado gleda”, a Evstratije da Serafim podbunjuje protiv njega ne samo sve u manastiru nego i „narod”. Serafim je prvi popustio, pa je molio da bude razrešen i poslat u neki drugi manastir. Udovoljeno mu je, ali tek kad je zapretio da će u suprotnom izvršiti samoubistvo. Sredinom februara je premešten, i to ne u Manasiju, kako je tražio, nego u Ravanicu.

Pre Serafimovog odlaska na videlo je izbio još jedan u neprekidnom nizu skandala vezanih za Jošanicu. Ticao se antiminsa, to jest platna koje se stavlja na oltar i na njemu služi liturgija. U platno mora biti zašivena čestica svetih moštiju, relikvija koja se sastoji od sićušnog dela tela ili imovine kakvog svetitelja ili velikomučenika, a na platnu se mora nalaziti potpis episkopa koji ga je osvetio. Bez moštiju u antiminsu, liturgija nema nikakvog dejstva. Kao namesnik, Evstratije je sproveo inventar crkve i tom prilikom je ustanovljeno da je jošanički antimins pravilno osveštan rukom mitropolita Leontija 1808. godine, ali da u njemu nema moštiju! Iz Mitropolije je u Jošanicu ubrzo poslat nov, pravilno osvećen antimins, ali je bruka pukla i delotvornost jošaničkog bogoslužjenja ostala je pod velikim znakom pitanja.

Posle nepuna dva meseca namesništva, Evstratije je bio na kraju snaga. Usrdno je molio da bude razrešen, a kao razlog je navodio nemogućnost da odbrani manastir od nasrtaja lokalnog življa. On, kaže, dobro „zna prirodu ovog mesta i svojstva duha ovdašnjeg naroda”, pa zloslutno dodaje da „nijedan starešina nije odavde časno izišao”. Potvrdu ovih njegovih reči nalazimo u izveštaju igumana manastira Drače, koji je bio izaslan da utvrdi zašto seljaci napadaju jošanička imanja. Prema tom izveštaju, „tamošnji ljudi su vrlo nezgodni i demoralizirani, često napadaju kaluđere na pravdi Boga”.

U pismenoj ostavci, Evstratije se gorko žalio na svoju sudbinu: „na ovom mestu [tj. u manastiru] sam robovao 20 godina, više bez plate nego s platom”. Molio je dozvolu da kao hodočasnik pohodi „sveta mesta na Vostoku”. Izgleda da se bojava za sopstvenu bezbednost: „Nisam siguran da ću od danas šest dana brojeći u Jošanici biti – jer nisam rad da poginem

zabadava i da lipšem no da umrem”. Predlagao je da upravu nad manastirskom preuzme jeromonah Jevtimije, ali je mitropolit smatrao da taj za igumanstvo „još nije dozreo”.

U septembru 1868. godine, sveštenici iz okolnih sela su podržali Evstratija, o čijoj ostavci su bili obavješteni. Sada su i oni, sa sve „narodom”, molili da manastir dobije Jevtimija za starešinu. Nemajući kud, kako sâm kaže: „iz nužde”, mitropolit je popustio, razrešio Evstratija i za novog igumana postavio još nedozrelog Jevtimija.

Ne zna se šta je dalje bilo s Evstratijem. Verovatno je ostao u Jošanići, manastiru u kome je proveo skoro sav svoj život, a možda je dobio i dozvolu da kao hodočasnik posećuje sveta mesta na Istoku. Iako je po crkvenom kanonu morao biti lišen sveštenečkog čina zbog greha koji je nad sobom počinio, ostao je u zvanju jeromonaha, s pravom da nosi epitrahilj i obavlja sve sveštenečke dužnosti, s izuzetkom služenja liturgije. Ovo kršenje kanona se može objasniti samo hroničnim manjkom monaha, a naročito jeromonaha, u srpskim manastirima sredinom XIX veka.

LITERATURA

1. Caner, D., 1997, *The Practice and Prohibition of Self-Castration in Early Christianity*, *Vigiliae Christianae*, 4.
2. Cvetković, B., 2018, *Manastir Jošanica kod Jagodine*, Jagodina, Zavičajni muzej.
3. Đokić, N., Dumić, O., 2005, *Srpska pravoslavna crkva u jagodinskom okrugu 1836. godine* (po podacima iz tri popisa iz 1836. godine), *Koreni* (Jagodina), 3.
4. Engelstein, L., *From Heresy to Harm: Self-Castrators in the Civic Discourse of Late Tsarist Russia*, in: Teruyuki, H., Kimitaka, N. (eds.), 1997, *Empire and Society: New Approaches to Russian History*, Sapore, Slavic Research Centre.
5. Krsmanović, B., 2018, „E, e, šta je to?” *Evnusi u vojnom vrhu vizantijskog carstva (780–1025)*, Beograd, Službeni glasnik i Vizantološki institut SANU.
6. Milaš, N., 1895, *Pravila (KANONEΣ) pravoslavne crkve (s tumačenjima)*, Novi Sad, Knjižara A. Pajevića.
7. *Sveštene kanoni Crkve*, 2005, prev. episkop Atanasije, Beograd, Mitropolije i eparhije Crnogorsko-primorska, Dabro-bosanska, Novogračanička, Bačka, Dalmatinska, Zahumsko-hercegovačka i Primorska, Pravoslavni bogoslovski fakultet Beogradskog univerziteta i Manastir Tvrdoš.

NECESSITY CHANGES THE LAW:
A CASE OF INCOMPLETE IMPLEMENTATION
OF CANON LAW REGARDING AUTOCASTRATION

Ivan Janković

ABSTRACT

Canon law – in this case: the Rules (*KANONEΣ*) of the Orthodox church – mandates that a priest who castrates himself must be defrocked (deprived of ecclesiastical status). This provision appears in the oldest source of canon law, the Apostolic canons (4th century CE), to be repeated in the first canon of the First Council of Nicaea as well as in numerous subsequent codices. In the only instance of auto-castration by a priest in the modern era in Serbia (in 1861) that we know of, the provision was not fully implemented. Instead, the auto-castrated priest was barred from performing religious services and from wearing *epitrachelion* (stole, worn around neck when performing rites, without which rites have no effect whatsoever). In time, this interdiction was gradually reduced, until it applied only to leading the liturgy (but not to assisting in it). After that, he was allowed to wear the stole and perform all other religious services, such as prayers, weddings, christenings and funerals. The priest in question was also a monk (hieromonk), but his monastic status, rights and obligations were unaffected by his act of auto-castration. Moreover, at one point (in 1868) he was appointed the head of his monastery, to act in the Metropolitan's name. The monastery (*Jošanica*) was undergoing a deep crisis throughout 1860's: its property was in ruins, while individual monks were prosecuted for various crimes, ranging from homosexuality to attempted murder. At various times, the monastery was unable to service its parish because it lacked priests (hieromonks). It was precisely this shortage of priests that persuaded the church authorities (*i.e.* the Metropolitan as the head of the then Serbian Orthodox Church) not to defrock the auto-castrated priest, notwithstanding the canons. As the Metropolitan himself explained, this was done “out of necessity”, in keeping with the Serbian proverb “necessity changes the law”.

Key words: auto-castration, canon law, Serbia, 19th century, necessity.

Dostavljeno Uredništvu: 30. marta 2022. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 9. juna 2022. godine